

*Rede uitgesproken ter gelegenheid van de 23e Dies Natalis van de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht door prof.dr. Hans Alma*  
27 januari 2012

### **Vanuit welke waarden geven we valorisatie vorm?**

Alle Nederlandse universiteiten staan voor de opgave prestatieafspraken te maken met de overheid, die betrekking hebben op onderwijskwaliteit en studiesucces, profilering van onderwijs en onderzoek, en valorisatie. De inzet in het wetenschapsbeleid op scherpere profilering en maatschappelijke relevantie is toe te juichen, maar de uitwerking daarvan roept vragen op. In het beleid spelen de zogenaamde topsectoren een hoofdrol. Deze staan beschreven in de notitie 'Naar de top: Het bedrijvenbeleid in actie(s)', waarin het ministerie van Economische zaken, Landbouw en Innovatie schetst hoe Nederland innovatiever, ondernemender en concurrerender gemaakt kan worden. Het gaat bij de topsectoren o.a. om Agro&Food, Energie, Creatieve Industrie, Life sciences & Health en Chemie. In de toekenning van subsidies voor wetenschappelijk onderzoek speelt deze economie-gedreven agenda een belangrijke rol. In de Strategische agenda Hoger Onderwijs, Onderzoek en Wetenschap van staatssecretaris Zijlstra wordt benadrukt dat ook van de sociale en geesteswetenschappen een stevige bijdrage verwacht wordt.

Ik zou graag met de staatssecretaris in gesprek willen gaan over een urgent agendapunt: wetenschap en waarden. Op het moment dat we de maatschappelijke relevantie van wetenschap benadrukken en daarvoor de economische agenda richtinggevend maken, vraagt dit onderwerp aandacht. We willen dat de wetenschap bijdraagt aan maatschappelijke verbetering en we zien economische groei als een belangrijke voorwaarde daarvoor. We laten onze wetenschapsagenda nadrukkelijk door deze keuze voor de economie bepalen, maar over de waarden die daaraan ten grondslag liggen wordt geen gesprek gevoerd. Wetenschap lijkt opgevat te worden als een neutraal instrument dat technische oplossingen aanreikt waarover vervolgens buiten de wetenschap keuzes worden gemaakt. Bij deze instrumentele opvatting van wetenschap moet een moreel discours zich op andere bronnen baseren. Wetenschap kan ons volgens deze opvatting niet helpen op het terrein van morele vragen, en alles wat daarover te zeggen valt ligt buiten het terrein van de wetenschap. De strikte scheiding tussen wetenschap en het domein van morele en levensvragen is hoogst problematisch, evenals trouwens een scientistisch geloof in wetenschap als antwoord op al onze morele en levensvragen. Zij staan het de mens niet toe verbindingen te leggen tussen diverse kennis- en morele bronnen waaruit hij kan putten bij het aangaan van de grote uitdagingen van deze tijd: naast wetenschap denk ik daarbij aan bronnen als kunst, levensbeschouwing en de praktijken en ervaringen van het dagelijks leven. Wat nodig is, is het ontwikkelen van inzicht vanuit de volheid van het leven, zodat we de wijsheid kunnen verwerven die nodig is om de levensbedreigende problemen waar we voor staan het hoofd te bieden. Ik wil met mijn pleidooi geen afbreuk doen aan het belang van wetenschap en technologie. In tegendeel: we hebben ze hard nodig, o.a. om op een kritische manier met onze diverse kennisbronnen te kunnen omgaan. Het gaat mij om een bredere opvatting van wetenschap – wetenschap behelst een kritische, reflectieve doordenking van culturele bronnen en draagt daarmee bij tot moreel inzicht en levenswijsheid. Het gaat mij er tevens om dat alle wetenschap, ook de technisch-instrumentele wetenschap, waardegedreven is – zeker in een tijd van valorisatie. Het is van belang dat de waarden die ten grondslag liggen aan de keuzes in het wetenschapsbeleid en in de wetenschap zelf expliciet worden bereflecteerd en bediscussieerd. Als de Strategische agenda aan de rol van wetenschap in de doordenking van waarden aandacht zou besteden, zouden de opmerkingen van de staatssecretaris over de rol van de sociale en geesteswetenschappen aan gewicht winnen.

Het belang van samenwerking tussen bijvoorbeeld de life sciences – één van de economische topsectoren – en de sociale en geesteswetenschappen, wordt aangetoond door de neurowetenschapper Antonio Damasio. Damasio laat zien hoe al onze kennis berust

op het elementaire vermogen van onze hersenen om voorstellingen te maken van de werkelijkheid. Die voorstellingen bieden rijke informatie over de omgeving, zodat wij met grote precisie op de objecten en gebeurtenissen in onze omgeving kunnen reageren. Dankzij ons bewustzijn kan het verwerken van voorstellingen worden geleid door reflectie en worden gebruikt voor een vooruitblik op mogelijke resultaten. Het ultieme geschenk dat het bewustzijn de mensheid heeft gegeven - aldus Damasio - is het vermogen ons op de toekomst te richten met behulp van de verbeeldingskracht. De mens kan zich dingen voorstellen die niet feitelijk gegeven zijn. Het gaat hier niet om fictie of fantasie, al zijn dat ook belangrijke vormen waarin de verbeelding tot uitdrukking kan komen. Maar meestal is onze verbeelding juist een bron van inzicht in de bestaande werkelijkheid, doordat zij hierin verankerd is én deze overstijgt. De verbeelding is werkzaam wanneer wij reflecteren op onze huidige situatie en daarin nieuwe mogelijkheden zien oplichten. Hierop zijn fenomenen als kunst, religie en wetenschap gestoeld. Zij zijn diep geworteld in de biologie en in het menselijk lichaam, maar kunnen mensen verheffen tot de hoogste regionen van denken en voelen. Er is steeds meer bewijsmateriaal dat culturele ontwikkelingen die verankerd zijn in onze biologie op hun beurt in de loop van meerdere generaties tot diepgaande wijzigingen in het menselijk genoom leiden. Damasio gaat er van uit dat de digitale revolutie tot structurele wijzigingen van het hersenproces kan leiden. Ook in korter tijdsbestek doet zich interactie tussen biologie en cultuur voor. De cultuur kan onze biologie beïnvloeden door niet-bewuste processen van onze hersenen onder de leiding van bewuste intenties en doelstellingen te brengen. Dit is de inzet van opvoeding en tal van oefenpraktijken in bijvoorbeeld sport, kunst en beroepsopleidingen.

Culturele oefening is van belang, omdat de verbeeldingskracht als zodanig niet geïdealiseerd moet worden. Het is een ongericht vermogen met zowel constructieve als destructieve kracht. Mensen kunnen zich verschrikkelijke voorstellingen maken en daaraan ook uitdrukking geven in hun handelen. De menselijke cultuur zoals deze tot uitdrukking komt in wetenschap, kunst, levensbeschouwing en de praktijken van het dagelijks leven, is erop gericht onze verbeeldingskracht te cultiveren, haar te richten op toekomstverwachtingen waarvan we als gemeenschap vinden dat ze de moeite waard zijn. Met behulp van deze culturele bronnen brengen we onze voorstellingen van de werkelijkheid tot uitdrukking en communiceren we inzichten, zodat daarop gereflecteerd kan worden en keuzes kunnen worden gemaakt, idealiter in een kritisch maatschappelijk debat. Elk van de culturele bronnen heeft eigen spelregels, die niet absoluut zijn maar ook niet zomaar aan de kant kunnen worden geschoven. Zo kent de wetenschap haar methodologie, de kunst haar spel van ambachtelijkheid en expressiviteit, de levensbeschouwingen kennen hun canonieke teksten en rituelen, en de praktijken van het dagelijks leven hun omgangsregels en levenslessen. Het vermogen de verbeelding te cultiveren via culturele bronnen heeft de mensheid ver gebracht, al kan ook hier sprake zijn van destructieve krachten en wantoestanden. Om meer inzicht te krijgen in deze menselijke vermogens en de risico's daarvan, is samenwerking nodig tussen levenswetenschappen, sociale en geesteswetenschappen. De neurowetenschappen geven ons zicht op de meest elementaire processen die ten grondslag liggen aan de waarden die we als gemeenschap van belang vinden, maar niet op de cultivering daarvan tot idealen en doelstellingen die richting geven aan ons handelen. In een samenwerking van verschillende wetenschappelijke disciplines kan dat inzicht wel verkregen worden en bijdragen aan de voortgaande cognitieve evolutie die Damasio schetst. Wetenschap speelt hierin een dubbele rol: ze onderzoekt de verschillende vormen van cultiveren van verbeelding, maar is ook zelf zo'n vorm met haar eigen waarden en spelregels. De actuele discussie over wetenschappelijke integriteit laat dit zien.

NRC publiceerde twee weken geleden een groot artikel over wetenschapsfraude onder de titel: "Op zoek naar zonden". Duidelijker kunnen wetenschap en waarden niet verbonden worden, lijkt mij. Wij vertrouwen er immers op dat wetenschappers over tal van waarden beschikken, waarvan waarheidslievendheid en oprechtheid misschien wel de belangrijkste

zijn. Het vermoeden bestaat echter dat hier vaker tegen gezondigd wordt dan uit de officiële cijfers blijkt. Kees Schuyt, voorzitter van het Landelijk Orgaan Wetenschappelijke Integriteit, constateert dat het wetenschappelijk forum onvoldoende functioneert als het gaat om het ontdekken van fraude. Volgens sommigen is falende controle te wijten aan de prestatiedruk in wetenschappelijk onderzoek: onderzoekers zijn te druk met eigen onderzoek om collega's kritisch te volgen. In een discussie in VSNU-café deed Schuyt over dat laatste een opmerkelijke uitspraak: het lezen van wetenschappelijke artikelen gebeurt nauwelijks meer. We zijn dus met elkaar op weg naar een wetenschapsbedrijf dat beoordeeld wordt op het publiceren in tijdschriften die door niemand gelezen worden. De opmerking van Schuyt lijkt weinig discussie te hebben opgeroepen. Betekent dat dat we deze stand van zaken normaal zijn gaan vinden? De economisering van de wetenschap met haar nadruk op kwantiteit van output en in cijfers uitdrukbare criteria om de kwaliteit te toetsen, eist hier haar tol.

Tegen deze achtergrond is de nadruk op valorisatie in het wetenschapsbeleid van de huidige regering des te belangrijker. Maar de problematiek van wetenschappelijke integriteit laat zien hoe ook het economisch denken met zijn spelregels van concurrentie en marktwaaarde onze verbeelding cultiveert. Vanuit dat denken krijgt valorisatie een specifieke kleur. Zoals dat voor elk van de bovengenoemde culturele bronnen geldt, moet ook deze wijze van cultiveren van onze verbeelding kritisch tegen het licht gehouden worden in een maatschappelijk debat. Er is discussie nodig over de waarden van waaruit we valorisatie vormgeven. Een discussie die niet beperkt kan blijven tot de periode vóór of ná het wetenschappelijk onderzoek, maar die onontkoombaar mee vormgeeft aan het wetenschappelijk bedrijf.

Wetenschapsbeoefening moet ingebed zijn in het geheel van bronnen waarover een samenleving beschikt en waaruit zij put bij het formuleren en nastreven van haar doelen. Een samenleving die haar verbeeldingskracht wil richten op het realiseren van humane waarden, zal moeten zorgen voor een goede balans tussen wetenschap, kunst, levensbeschouwing en praktijken van het dagelijks leven. Wil onze samenleving een antwoord kunnen bieden op *grand challenges* als energie- en waterschaarste, verouderende samenlevingen, volksgezondheid en voedselveiligheid, dan zal zij al haar mogelijkheden om onze verbeeldingskracht te cultiveren moeten benutten. Op het ogenblik lijkt onze samenleving eerder op weg om die mogelijkheden af te breken met een eenzijdig economische opvatting van wetenschap en technologie, scherpe bezuinigingen op het gebied van de kunsten en tal van professionele praktijken, en levensbeschouwelijke armoede. De Universiteit voor Humanistiek viert haar verjaardag in een tijd van crisis op meerdere gebieden. Dat stemt droevig, maar geeft onze nog jonge universiteit ook nieuw elan.

Ik ben ervan overtuigd dat de humanistiek een belangrijke bijdrage biedt aan het doordenken van de relatie tussen waarden en wetenschap. Aan de humanistiek ligt geen technisch-instrumentele opvatting van wetenschap of scientisme ten grondslag, maar een humaniseringsstreven. Om de uitdaging van de economische topsectoren werkelijk te kunnen aangaan, is de gezamenlijk humanistieke doordenking van hoe wij onze verbeeldingskracht cultiveren en haar richten op humane en ecologische waarden, noodzakelijk. Aan die vraag mag onze regering niet voorbij gaan. De UvH is graag bereid op dit punt prestatieafspraken met het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap te maken. De UvH maakt op dit moment belangrijke keuzes om zich verder te profileren en zich sterker te positioneren. Dat gaat ons lukken en van één ding kunnen we zeker zijn: de Nederlandse samenleving heeft ons hard nodig.

*Rede uitgesproken ter gelegenheid van de 23e Dies Natalis van de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht*

Prof.dr. Hans Alma, rector magnificus